

نشانه‌شناسی شخصیت امام رضا (علیه السلام) در «هاچین»

و «واچین» زهرا داوری بر پایه نظریه فیلیپ هامون

دریافت: ۱۳۹۸/۹/۲۰ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۱۳

خلیل بیگزاده^۱، پریسا احمدی^۲

چکیده

فیلیپ هامون، نشانه‌شناس فرانسوی، شخصیت را عنصری نشانه‌ای دانسته و بر این اساس، مبانی نظری نشانه‌شناسی شخصیت را تبیین کرده است، چنانکه نشانه‌شناسی ادبی شخصیت، ارتباط میان مؤلف، متن و خواننده را می‌کاود و هدف اصلی آن یافتن مناسبت میان تصویر (دال) و تصوّر (مدلول) است. ادب عامه (شفاهی) با جلوه‌های گوناگونش بازتاب فرهنگ و اندیشه مردم است و ترانه‌های کودکانه از گونه‌های ادب شفاهی است که گاهی سیمای شخصیت‌های مذهبی را با هدف الگوسازی تربیتی - اخلاقی ترسیم می‌کند. سیمای عملی و سجایای اخلاقی امام رضا (علیه السلام) الگویی متعالی برای کودکان است و زهرا داوری با بهره‌گیری از شخصیت حضرت در ترانه‌های کودکانه «هاچین و واچین» الگوسازی کرده و گامی مهم برای پیشرفت تربیتی و اخلاقی کودکان برداشته است. این پژوهش با هدف تبیین سیمای امام رضا (علیه السلام) در «هاچین و واچین» زهرا داوری بر اساس نظریه نشانه‌شناسی شخصیت فیلیپ هامون با رویکردی توصیفی تحلیلی انجام شده و سیمای امام رضا (علیه السلام) را از حیث دال (نام، جایگاه نحوی و بعد بلاغی) و مدلول (صفات، کنش گفتاری و کنش رفتاری) بررسی و تحلیل کرده است، چنانکه دستاورد پژوهش نشان می‌دهد، درک مناسبی از شخصیت امام رضا (علیه السلام) و کارکرد داستانی آن با استفاده از دانش نشانه‌شناسی شخصیت فراهم شده است؛ یعنی داوری سیمای عملی و سجایای اخلاقی امام رضا (علیه السلام) را با استفاده از زبان عامیانه و بیان کودکانه به مخاطب (کودکان) شناسانده است.

کلیدواژه‌ها: امام رضا (علیه السلام)، نشانه‌شناسی، فیلیپ هامون، ترانه‌های کودکانه، زهرا داوری، هاچین و واچین.

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی (نویسنده مسئول): kbaygzade@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی: parisaaahmadi66@yahoo.com

۱. مقدمه

نشانه‌شناسی دانشی است که نشانه‌های یک نظام زبانی یا غیرزبانی را تحلیل می‌کند و از قرن بیستم گسترش یافته و بر پایه دال، مدلول و دلالت استوار است. شالوده این دانش را فردینان دو سوسور^۱ (۱۸۵۷-۱۹۱۳)، زبان‌شناس سوئیسی و چارلز ساندرس پیرس^۲ (۱۸۳۹-۱۹۱۴) فیلسوف آمریکایی بنا نهادند (عیاشی، ۱۴۲۹ق: ۳۳). پایه‌های دانش نشانه‌شناسی شخصیت و «کارکردهای شخصیت، میراث مهم رویکردهای اولیه ساخت‌گرایی و صورت‌گرایی بوده است؛ کاری که با پژوهش پراپ^۳ درباره قصه‌های عامیانه آغاز شد و کاربرد روش نشانه‌شناسی را گسترش داد (استون و ساوانا، ۱۳۸۲: ۵۰). ادبیات عامه در واقع با نشانه‌شناسی ادبی شخصیت پیوندی دیرینه دارد و توانسته است به رمز و نشانه‌های این گونه ادبی دست یابد و آن را وسعت بخشد. فیلیپ هامون^۴ نشانه‌شناس فرانسوی از موفق‌ترین نظریه‌پردازان نشانه‌شناسی است که بر اساس مؤلفه‌های نام، کنش‌های گفتاری و رفتاری (کارکرد بازیگرانه) و توصیف به شناسایی شخصیت پرداخته است.

اهمیت شعر کودک و نوجوان در دوره معاصر روز به روز بیشتر شده و شاعران، نویسندگان، کارشناسان فرهنگی و تربیتی بیشتر بدان می‌پردازند. کودکان و نوجوانان آینده‌سازان جامعه بشری هستند و ضرورت آموزش و تربیت آنان بر اساس فرهنگ پویای اسلامی و انتقال آموزه‌های آن بیش از هر زمان دیگری احساس شده و آثار ارزنده بسیاری درباره جایگاه و اهمیت ادبیات کودک و نوجوان در جهان فراهم آمده که بیانگر نقش مهم و سرنوشت‌ساز این گونه ادبی است؛ اما در طلیعه شعر آیینی ادبیات فارسی که به قرون سوم و چهارم باز می‌گردد تا امروز در ساحت ادبیات کودک و نوجوان، چندان به این گونه ادب آیینی کودک و نوجوان پرداخته نشده است. اگر چه برخی معتقدند، نمونه‌های شعر تعلیمی در ادبیات فارسی نشانگر توجه شاعران به کودکان و نوجوانان بوده است. البته در

1. Ferdinand de Saussure
2. Sanders Peirce Charles
3. Propp
4. Philip Hamon

این گونه ادبی با اشعاری روبه‌رو هستیم که سراینده آن مشخص نیست و بخشی از این آثار به نواحی مختلفی از کشور مربوط است که عنصر زبان، لهجه و دیگر ویژگی‌های منطقه‌ای باعث گردیده در گروه آثار فرهنگ و ادب عامه (فولکلوریک) طبقه‌بندی شود (شرف‌شاهی، ۱۳۹۴: ۵).

شخصیت از عناصر کلیدی در شعر و داستان است و شعر کودک به اقتضای پیامی که به کودک ارائه می‌دهد، از شخصیت‌ها بهره می‌برد. در شعرهای کودکانه، شخصیت‌ها برای جلب توجه کودک مطرح می‌شوند و هدف اصلی، پیامی است که توسط آن‌ها به مخاطب منتقل خواهد شد (محمدی رفیع، ۱۳۸۴: ۵۶). یکی از اهداف مهم و عمیق ادبیات کودک در ایران بعد از انقلاب اسلامی، بیان مسائل دینی و مذهبی است. «تفکر و اندیشه در جهت اعتقاد به باورهای ایدئولوژیک و به ویژه مذهبی یکی از محورهای اساسی در شکل‌گیری اندیشه خاص در شعر کودک و نوجوان در کشور ایران است» (سیدرضایی و حسنی، ۱۳۹۰: ۸۰). گونه‌های شخصیت برای بشریت به طور عام و گروه سنی کودکان به طور ویژه نقشی بسزا داشته و الگویی ارزشمند هستند. شخصیت مذهبی از گونه‌های شخصیتی است که نقشی مهم در تربیت فردی و اجتماعی کودکان دارد؛ چنانکه ارزش‌ها و خواسته‌های خانواده و جامعه از طریق شخصیت‌های الگویی به کودکان منتقل می‌شود.

سیمای شخصیتی و ویژگی‌های زندگانی اهل بیت (علیهم‌السلام) که آنان را از دیگران ممتاز می‌کند، شایستگی رهبری جامعه و حقّ تعلیم و تربیت آنان است؛ چنانکه امام رضا (علیه السلام) بر علوم، معارف، کرامات و... اشراف کامل داشته و همواره الگویی سازنده برای کودکان است. داستان زندگی امام رضا (علیه السلام)، هجرت از مدینه به ایران، ضمانت آهو، مناظره با بزرگان قبایل و فحول ادیان غیر اسلامی، کرامات و... حضرت باعث پیدایش گونه‌های ادبی مانند قصه‌ها و سروده‌های کودکانه شده است. حضور امام رضا (علیه السلام) در ایران و نقش مؤثر حضرت در زندگی مردم عامی باعث گردیده که ادبیات شفاهی این مرز و بوم نیز متأثر از آن باشد، چنانکه این تأثیر در ادب عامه کودک و نوجوان، به ویژه ترانه‌های کودکانه دیده می‌شود. مجموعه سروده‌های «هاچین و واچین» زهرا داوری از مجموعه‌های بی‌نظیری است که توصیف بخشی از ویژگی‌های شخصیتی امام رضا (علیه السلام) و حرم مطهر در آن آمده

و شاعر صفات امام رضا (علیه السلام) را چون جود، مهربانی، لطف همگانی، شفاعت، کرامت و ... گاهی با استفاده از نشانه‌ها و گاهی مستقیم و گاهی غیر مستقیم در ترانه‌های هاجین و واپچین آورده است. این پژوهش شخصیت امام رضا (علیه السلام) را در ترانه‌های کودکان هاجچین و واپچین زهرا داوری در چارچوب نظریه فیلیپ هامون با رویکردی توصیفی تحلیلی بررسی و تحلیل کرده که داوری چگونه دغدغه‌های ذهنی کودکان را در شناسایی یک الگوی متعالی پاسخ داده و این امر با توجه به کنش‌های رفتاری و گفتاری شخصیت امام رضا (علیه السلام) چطور تبلور یافته است.

ترانه‌های کودکان چنان بخشی از ادبیات شفاهی نقشی اساسی در تربیت فکری و رشد فردی و اجتماعی خردسالان و کودکان دارد، چنانکه الگوهای شخصیتی از زاویه اصول روان‌شناسی کودک از مؤلفه‌هایی است که در ادبیات شفاهی با زبانی و بیانی مورد پسند کودکان و خردسالان توصیف شده است. بنابراین، ویژگی‌های این الگوهای شخصیتی و دریافت نشانه‌های آن‌ها درک صحیح و مناسبی به گروه سنی خردسالان و کودکان می‌دهد و موجب رشد فکری و تربیتی آن‌ها خواهد شد. بر این اساس، پژوهش پیش روی مهم و ضروری است، چون شاعر عشق و محبت امام رضا (علیه السلام) را با استفاده از ترانه‌های کودکان در خردسالان و کودکان نهادینه کرده و هدف ترانه‌هایش را با توصیف الگویی مناسب معطوف به تربیت مخاطب کرده است.

پژوهش‌هایی در متون مقدس و ادبی با تکیه بر نظریه فیلیپ هامون (نشانه‌شناسی ادبی شخصیت) انجام شده که عبارت است از: «ساختار نشانه‌ای شخصیت حضرت مریم (علیها السلام) در قرآن کریم» از طاهری نیا و حیدری (۱۳۹۳) که رمزگان متن، نام‌شناسی، توصیف‌ها، کنش گفتاری و رفتاری حضرت مریم (علیها السلام) را در قرآن کریم بررسی و تحلیل کرده و نشان داده است، شخصیت حضرت مریم (علیها السلام) عامل لطافت و انعطاف‌پذیری برای مخاطب است. «نشانه‌شناسی ادبی شخصیت فرعون در قرآن کریم» از عامری و دیگران (۱۳۹۵)، شخصیت فرعون را بر اساس نظریه فیلیپ هامون بررسی کرده که دستاورد پژوهش آگاهی از شخصیت فرعون و هم‌سویی وی با کارکرد داستانی و نیز دریافت شناخت و درک عمیق این شخصیت است. «نشانه‌شناسی شخصیت» از الین استون و جرج ساوانا (۱۳۸۲) که انواع

شخصیت را در تئاتر بر اساس نظریه نشانه‌شناسی ادبی تحلیل کرده و به تحلیل شخصیت و ویژگی‌های آن از نظر دال و مدلول در آثار برتر جهان پرداخته است. «نشانه‌شناسی ادبی شخصیت زنان در قرآن کریم» از حیدری (۱۳۹۱) که نشانه‌شناسی شخصیت زنان را بر اساس نظریه فیلیپ هامون در قرآن کریم بررسی و تحلیل کرده است.

۲. بحث و تحلیل

۲-۱. نشانه و نشانه‌شناسی شخصیت

نشانه^۱ به معنای علامت است که فردینان دو سوسور آن را از طریق مقوله‌های دال^۲ و مدلول^۳ توضیح می‌دهد. وی عقیده دارد که «ترکیب مفهوم و صورت آوایی مجموعه‌ای به نام نشانه را به وجود می‌آورد. مفهوم، معنی یا مدلول و صورت آوایی، لفظ یا دال نامیده می‌شود» (دینه سن، ۱۳۸۰: ۲۶). نشانه بر معنای غایبی دلالت می‌کند که در متن حضور ندارد و یک چیز دیگر به وسیله آن معرفی می‌شود. هر چند گاهی هیچ ارتباط معنایی بین لفظ و معنا وجود ندارد؛ اما در هر جامعه بر اساس قراردادهای وضعی، هر لفظ نشان دهنده معنایی است. از جمله ویژگی‌های بارز نشانه، صراحت نداشتن و غیر مستقیم بودن آن است؛ یعنی صورت کلام در نشانه‌شناسی مد نظر نیست، بلکه مفهومی فراواژگانی را باید کاوید و این امر از رازهای پیچیدگی دانش نشانه‌شناسی است. بر این اساس، نظریه پردازان، مبحث دال و مدلول و ارتباط این دو را مطرح کرده‌اند، اگر چه گاهی مدلول‌ها به طور مستقیم، دلالت واضحی بر دال نداشته باشند (طاهری‌نیا و حیدری، ۱۳۹۳: ۴۷). مطالعات نشانه‌شناختی شخصیت نشان می‌دهد که هر شخصیتی، صورتی از یک شخص بشری یا غیر بشری با ویژگی‌های چند وجهی است و پژوهشگر در دنیای نشانه‌ها، تمام عناصر بیرونی و روانی شخصیت، نام، نوع پوشش،

1. signe
2. signifier
3. Signified

کارکرد، نسبت اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژیک را بررسی می‌کند؛ چنانکه شبکه ارتباطی بین شخصیت‌ها را نیز مطالعه می‌کند و از طریق نام و سن به نشانه‌شناسی شخصیت می‌پردازد (عامری و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۷).

فیلیپ هامون، نشانه‌شناس فرانسوی، شخصیت را عنصر نشانه‌ای دانسته و مبانی نظری نشانه‌شناسی شخصیت را تبیین کرده است. وی شخصیت را مفهومی نشانه‌شناختی و مجموعه‌ای منسجم از رفتارها و ویژگی‌ها می‌داند و در شرایطی به نشانه‌شناسی شخصیت می‌پردازد که اشراف کاملی به متن داشته و نشانه‌ها را شناسایی کرده است. بنابراین، وی شخصیت‌های متن را در مقابل همدیگر قرار می‌دهد و بین آن‌ها ارتباط برقرار می‌کند تا از این طریق به هویت شخصیت پی ببرد. هامون، شخصیت را نشانه‌ای می‌داند که از دال و مدلول تشکیل می‌شود. چنانکه می‌گوید: «شخصیت، مجموعه‌ای هماهنگ از نظام‌های برنامه‌ریزی شده است که پی‌بردن به هویت وی در گرو خوانش متن است» (هامون، ۱۹۹۰: ۲ به نقل از طاهری نیا). نشانه‌شناسی ادبی یافتن مناسبت میان تصویر (دال) و تصور (مدلول) است و هدفش در نهایت کشف مناسبتی است میان آنچه نویسنده ارائه و خواننده فهمیده یا تأویل کرده است (احمدی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۶)؛ یعنی نشانه‌شناسی ادبی با بررسی مناسبت‌های مذکور و کشف ارتباط میان آن‌ها می‌کوشد تا به معانی و مفاهیمی ورای این مناسبت‌ها دست یابد، اگرچه نشانه‌های زبانی معنی قاموسی لفظ مد نظر است (طاهری نیا و حیدری، ۱۳۹۳: ۴۸).

۲-۲. الگوی فیلیپ هامون

فیلیپ هامون نشانه‌شناسی ادبی شخصیت را در سه ساحت بررسی کرده که عبارت است از: شخصیت به مثابه دال، شخصیت به مثابه مدلول و سطوح تحلیل شخصیت (عامری و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۸). شخصیت به مثابه دال بر نام تأکید دارد و نام در شخصیت به مثابه دال از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ اسم خاص (علم) به عقیده هامون دال اصلی در شخصیت است، چون اسم خاص ویژگی‌ها و پایه‌های نشانه‌ای شخصیت را آشکار می‌سازد.

همچنین فیلیپ هامون شخصیت دال را علاوه بر اسم خاص (علم) از طریق ضمیر و تأکید بر بعد بلاغی آن بررسی کرده است، چنانکه ضمیر در تکوین و تشکیل شخصیت داستان، نقشی ضعیف‌تر از اسم خاص (علم) ایفا می‌کند. اسم خاص در داستان باعث تمایز روشن شخصیت‌ها از یکدیگر می‌شود و نیز اسامی خاص در بعد بلاغی برای اشاره، رمز و هنجارشکنی استفاده خواهد شد (همان، ۱۳۹۵: ۱۴۹). به طور کلی می‌توان ویژگی‌ها و صفات یک شخصیت را مانند امام رضا (علیه السلام) بر اساس نشانه‌شناسی ادبی شخصیت بررسی کرد و لایه‌های عمیق درونی وی را شناخت و مجموعه رفتارهایش را چنان الگو و سرمشق به کار گرفت.

هامون شخصیت مدلول را از طریق بیان ویژگی‌ها و کارکردهای آن توضیح داده و به سه دسته تقسیم کرده است: الف. صفات و کارکردهای شخصیت (جنسیت، اصلیت جغرافیایی، جهان‌بینی، ثروت و کارکردهای شش‌گانه که عبارت است از: یافتن کمک، سپردن امور به دیگران، عقد پیمان، دست‌یافتن به اطلاعات، یافتن آنچه مورد نیاز است و رویارویی موفق، ب. ارتباط شخصیت‌ها با یکدیگر، ج. طبقه‌بندی شخصیت‌ها (همان، ۱۳۹۵: ۱۴۸). همچنین هامون با هدف بررسی تردد و میزان حضور شخصیت‌ها و بر اساس معیارهای کمی و کیفی یک تقسیم‌بندی ارائه می‌دهد تا به میزان تراکم، تواتر و تکرار شخصیت‌ها پی‌برد. شخصیت در این تقسیم‌بندی طبق عناوین صفت واحد، صفت مکرر، احتمال واحد، احتمال مکرر، کنش واحد و کنش مکرر بررسی می‌گردد (حمداوی، ۲۰۱۵: ۶۲). بنابراین، شخصیت به مثابه مدلول از طریق کارکردها و صفتهایی بررسی شده است که در داستان از آن‌ها برخوردار است.

۳-۲. معرفی زهرا داوری و ترانه‌های «هاچین و واچین»

زهرا داوری، شاعر کودک و نوجوان بجنوردی از شاعرانی است که سال ۱۳۹۵ با اثر «هاچین و واچین» در جشنواره تولید کتاب رضوی کودک و نوجوان حائز رتبه نخست شد. از عناوین ادبی او می‌توان نامزدی هشتمین جشنواره بین‌المللی شعر فجر بخش کودک

سال ۹۳ و ۹۴، برگزیده کتاب سال ناشران ایران، برگزیده جشنواره سراسری کتاب سال دفاع مقدس و برگزیده جشنواره ملی ادبیات کودک شیراز را نام برد. ایشان می‌گوید: «سال‌ها همسایه امام رضا (علیه‌السلام) بودم و ارتباط قلبی خاصی با ایشان داشتم، حرف‌هایی که در شعرهایم زده‌ام درد دل‌های خود من بوده‌اند که ناخودآگاه به رشته تحریر در می‌آمدند و خیلی‌هایشان جوششی بودند نه کوششی. تصمیم گرفتم مجموعه‌ای برای خردسالان کار کنم، چون مجموعه رضوی در رده سنی خردسال کمتر دیده بودم یا شاید ندیده بودم. ترانه‌های این مجموعه با عباراتی مثل «هاچین و واچین»، «ادوده و مدوده»، «اتلک تی تتلک»، «اتل متل» و در حقیقت با هیچانه‌ها آغاز شده‌اند تا ریتمیک‌تر و شادتر باشند (داوری، ۱۳۹۵: ۱).

زهرا داوری مضامین فانتزی کودکانه را با استفاده از وزن تند و کوتاه ترانه‌های عامیانه و استفاده از نام‌آواها در مجموعه شعری «هاچین و واچین» بیان کرده و عناصر اقلیمی سرزمین مشهد مقدس و بارقه عشق رضوی را از زاویه نگاه کودک سروده است. این مجموعه شامل ۱۸ سروده است که غالباً در یک وزن و در قالب مثنوی سروده شده و به دلیل استفاده از اوزان مشهور در ترانه‌سرایی و بازی‌های کودکانه به آسانی در ذهن نقش بسته و بر زبان کودکان جاری خواهد شد. نگاه به فرهنگ عامه از ویژگی‌های آشکار و مؤثر ترانه‌های «هاچین و واچین» زهرا داوری است؛ چنانکه عوامل و عناصری چون پیوند فعالیت‌های روزانه مانند قالی‌بافی و ارتباط معنوی با درگاه شخصیت‌های الگویی و مثالی، واژگان مهرآمیز اتباعی مانند السون و ولسون برای بازگویی قصه‌ها و شعرهای کودکانه و نیز کاربرد و کارکرد واژه‌های عامیانه و زبان محاوره مانند «آقا» برای شخصیت مثالی امام رضا (علیه‌السلام) از ویژگی‌های ساختاری آن است: «السون و ولسون / قالی‌بافه مامان جون / نخش کلاف کلافه / قالی باهاش می‌بافه / وقتی تموم شه فردا / هدیه می‌ده به آقا» (داوری، ۱۳۹۵: ۸). چنانکه دیده می‌شود، مشخصه اصلی این مصرع‌ها توجه ویژه به سیمای امام رضا (علیه‌السلام) است که چنان الگویی متعالی برای کودکان معرفی شده است. این جستار شخصیت امام رضا (علیه‌السلام) را که نشانه و رمزی برای کودکان است، در سروده‌های داوری بر اساس الگوی هامون تحلیل کرده است.

۴-۲. ساختار نشانه‌ای شخصیت امام رضا (علیه السلام) در هاچین و واچین

زهرا داوری با بهره‌گیری از آنچه سیره و سیمای امام رضا (علیه السلام) را تشکیل می‌دهد، آفریننده ترانه‌های کودکانه بوده و عشق و عاطفه دو جانبه حضرت و کودکان را با زبانی هنری و مورد پسند کودکان سروده است. کاربرد ترکیب‌های اتباعی مانند انوره و منوره از ویژگی‌های زبانی ادب شفاهی است که بافت متنی را برای یادگیری کودک صمیمی کرده و نیز استفاده از ضمائر پرسشی راهی مناسب برای پیوند فکر کودک با سیمای امام رضا (علیه السلام) است؛ چنانکه در این رویکرد ویژگی‌هایی چون مهربانی، عظمت و کرامت امام رضا (علیه السلام) برای کودک آشکار می‌شود: «انوره و منوره / امام رضا چه جوهره؟ / بزرگ و مهربونه / جاش توی آسمونه / خواب نداره، بیداره / خیلی هواموداره (داوری، ۱۳۹۵: ۴).

داوری با زبانی کودکانه و مورد پسند عامه، عاطفه والا و نگاه مهربانانه امام رضا (علیه السلام) را در ترانه‌هایش سروده و به مخاطب نشان داده و از اعتقادات عامه مانند نوشتن نامه بهره برده و این امر نشانه امیدواری است که شاعر با بیانی هنری و شاعرانه در حدود ذهن و زبان کودکان سروده است. شاعر سعی کرده است که شخصیت مهربان و صاحب کرامت امام رضا (علیه السلام) را به کودک بشناساند؛ در واقع یک کودک با شنیدن لحن و کلامی صمیمی «آی تشتی تشتی تشتی» می‌داند که امام رضا (علیه السلام) به همگان لطف و کرم خواهد داشت: «اون می خونه زود زود» و نیز: «آی تشتی تشتی تشتی / تونامه چی نوشتی؟ / بندازش اون و این جا / توی ضریح آقا / هر چی که تو نامه بود / اون می خونه زود زود» (همان: ۱۳).

۴-۲-۱. شخصیت امام رضا (علیه السلام) به مثابه دالّ در هاچین و واچین

حاکمیت معنوی امام رضا (علیه السلام) بر دل انسان‌های شیفته، سلوک دینی، منش شخصی، فقهی، دینی و سیاسی در حل مشکلات جامعه اسلامی ویژگی یگانه‌ای است. حضور امام رضا (علیه السلام) از بدو ورود به ایران و بارگاه مقدّسش در این سرزمین اسباب خیر و برکت و منشأ خیرات و مبرات بوده و هست. بارگاه ملکوتی امام (علیه السلام) محل نزول ملائک مقرب الهی است و در برخی روایات ثواب زیارت حضرت برابر با ۷۰ حج شمرده شده است (بابلی، ۱۳۸۸:

۱۵۰) و نشانه‌شناسی شخصیت از مباحث مهم در الگوی هامون است.

۲-۴-۱-۱. نام‌شناسی شخصیت امام رضا (علیه السلام)

نام در نام‌شناسی شخصیت به مثابه دال اهمیت بسزایی دارد و «نام‌شناسی علمی است که به بررسی، تحلیل و ریشه‌یابی در صورت‌صوری و معنایی نام‌ها می‌پردازد. این رشته، امروزه یکی از شاخه‌های فرعی زبان‌شناسی محسوب می‌شود. از زمان‌های قدیم، محققان و نویسندگان، علاقه‌مند به ریشه‌یابی نام‌ها و در پی ایجاد پیوند و رابطه میان اسم‌ها با مأخذ غیر اسمی» (اسدی، ۱۳۸۹: ۱۴) بوده‌اند. از طرفی «اسم خاص باعث می‌شود که شخصیت، بیرون از مشخصه‌های معنایی‌اش وجود داشته باشد؛ مشخصه‌هایی که مجموعه آن‌ها، کل شخصیت را می‌سازد. خواننده به کمک اسم خاص به هستی شخصیت داستان دست پیدا می‌کند. مشخصه‌های معنایی شخصیت، تنها سرآغاز راه اوست، جاده‌ای است که به معنا می‌رسد» (اخوت، ۱۳۷۱: ۱۶۵). نام مبارک امام رضا (علیه السلام)، به قول همگان «علی» است و ایشان در میان اهل بیت (علیهم السلام) سومین کسی است که پس از امام علی (علیه السلام) و امام سجاد (علیه السلام) «علی» نامیده شده است. رضا در لغت به معنای خشنودی و ضد سخط است و به معنای اختیار کردن نیز آمده است و اصل این ماده به موافقت میل آدمی به آنچه با آن مواجه است، دلالت دارد (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۸۰). کلمه رضا در اصطلاح عبارت است از ترک اعتراض بر مقدرات الهیه در باطن و ظاهر، قولاً و فعلاً به گونه‌ای که بنده مقامی بیشتر از آنچه خدا آن را قرار داده است، طلب نکند که این خود بالاترین درجه تکامل است؛ زیرا تکامل دارای در جاتی است؛ اول: صبر، دوم: تنزیه خداوند، سوم: سپاس و ستایش پروردگار، چهارم: رضا به قضای الهی (نراقی، ۱۳۷۱: ۶۱۲). در نام مبارک امام رضا (علیه السلام) گفته‌اند: «کنیه‌اش ابوالحسن و القابش رضا، صابر، رضی و وفی است که مشهورترین آن‌ها رضا می‌باشد» (عطائی، ۱۳۹۲: ۱۴) و لقب رضا را پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به علی بن موسی (علیه السلام) داده است (همان: ۱۶). امام جواد (علیه السلام) در جواب سوالی که چرا پدر شما را رضا نامیده‌اند، فرموده است: «زیرا مرضی (= مورد رضایت) خدا در آسمان و مرضی رسول خدا و ائمه او در زمین بود» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲:

۳۲۰) و نیز پرسیده می‌شود، مگر باقی پدران شما مرضی خدا و رسول نبودند؟ که امام (علیه السلام) می‌فرماید: «چرا، اما فقط پدرم بود که مرضی موافقان و مخالفان قرار گرفت» (همان). داوری لقب‌های امام رضا (علیه السلام) را در کنش‌های گفتاری، رفتاری و صفاتی آورده که با معانی واژه امام رضا (علیه السلام) در ترانه‌هایش هم‌خوانی دارد، چنانکه استفاده از نشانه نام حضرت خشنودی و نشاط را برای کودک در پی دارد که هدف شاعر جلب خشنودی و شادی امام (علیه السلام) است: «اتلک، تی تلک / چی خریدم؟ یه بادبادک / کاشکی بره توی هوا / رو گنبد امام رضا / دعا کنه برای من / بوسش کنه به جای من» (داوری، ۱۳۹۵: ۶). رضا در ترانه‌های داوری بیشتر برای تکریم و بزرگداشت آمده و نوعی توسل و اتکا به منبع لایزال را به تصویر کشیده است: دویدم و دویدم / یه دونه خونه دیدم / ساعت و نقاره داشت / تو حوضا فواره داشت / گنبدش از طلا بود / خونه امام رضا بود (داوری، ۱۳۹۵: ۴) که نشانه‌های «نقاره» و «گنبد طلا» پیش از ذکر لقب «رضا» ذهن مخاطب را برای دریافت هدف شاعر آماده می‌کند. شاعر با استفاده از نشانه‌هایی مانند: شلوغی حرم امام رضا (علیه السلام) محبوبی ایشان را در ترانه‌هایش توصیف کرده است: «چه روزی می‌شه؟ فردا / سرش شلوغه آقا» (داوری، ۱۳۹۵: ۱۲) و «آقا» برنامه‌ی برای امام رضا (علیه السلام) است که داوری بدان اشاره کرده و با آن آرامش و اطمینان قلبی به کودک می‌دهد، چنانکه لحن و بیان صمیمی و گرم شاعر احساسات کودکانه را در این اشعار به خوبی آشکار کرده و حس درونی کودک را در این الگوسازی نشان دهد که با تمام وجود به الگوی خویش اتکا کرده است: «پوتی پوتی پوتی، پنبه / می‌رم حرم چارشنبه / چه روزی می‌شه؟ فردا / سرش شلوغه آقا / شلوغ واسه چی می‌شه؟ / روز زیارتی شه» (همان: ۱۲).

همچنین لفظ «آقا» نشانه‌ای برای بیان توجه و مهربانی حضرت است که بار عاطفی و اجتماعی دارد و نشانه خاستگاه فکری شاعر است که کودک را به مذهب و شخصیت امام (علیه السلام) نزدیک می‌کند. در واقع کودک احساس و شادی درونی خویش را از زیارت امام (علیه السلام) با استفاده از نشانه‌هایی چون «کفش‌های جدید»، «نشان دادن به آقا» تبیین کرده است: «دیلیم، دلوم، دلومه / کفشای نو به پامه / کفشای من جدیده / بابام برام خریده / می‌رم حرم با اونا / نشون می‌دم به آقا» (داوری، ۱۳۹۵: ۱۲). واژه رضا با مهربانی همراه است که

اگر محبت حاصل شود، رضایت هم حاصل می‌آید و چون رضا متعلق به محبوب است، این محبت به رضای الهی از قضا و قدر می‌انجامد، زیرا دوست برای دوست جز خیر نمی‌خواهد (هیئت، ۱۳۹۰: ۵۳۵). بر این اساس مهربانی و محبت با لفظ و نام مبارک امام رضا علیه السلام همدوش است که داوری احساسات کودک را با استفاده از آن برانگیخته و جایگاه امام علیه السلام را در قلب کودک پایدار کرده است: انوره و منوره / امام رضا چه جوهره / بزرگ و مهربونه (داوری، ۱۳۹۵: ۴).

۲-۱-۴-۲. جایگاه نحوی و بلاغی نام امام رضا علیه السلام در هاچین و واچین

نام امام رضا علیه السلام کاربردهای نحوی و بلاغی گوناگونی در اشعار داوری دارد که ترکیب «امام رضا» با بسامد ۵ بار نقش مضاف الیهی دارد: «کاشکی بره توی هوا / رو گنبد امام رضا» (همان: ۶). واژه آقا بدل از امام رضا علیه السلام با بسامد ۷ بار تکرار شده و آوردن نام و برنامه امام رضا علیه السلام نشانه تأثیر حضور حضرت چنان یک نماد عینی از صفات بشری در ذهن کودک است: «روشن شدن چراغا / ما رو می‌بینه آقا» (همان: ۱۰).

بعد بلاغی نام و برنامه امام رضا علیه السلام از فعل رَضِيَ: رُضاً و رِضاً و رُضِي و رِضِي و رُضُوناً و رِضُوناً و مَرَضَةً (رضو) عنه و عليه: از اوراضی شد. این واژه ضد (سَخَطَ) است؛ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْ فُلان و رُضِيَ عَنْهُ؛ خداوند از وی راضی و خوشنود است. در واقع در اشعار داوری بیشتر رضایت و خشنودی امام علیه السلام مطرح است، چون شاعر با استفاده از احساسات پاک کودکانه در پی یافتن رضایت و خشنودی امام علیه السلام است: «نخش کلاف کلافه / قالی باه‌اش می‌بافه / وقتی تموم شه فردا / هدیه می‌ده به آقا» (همان: ۸). بنابراین، کنش گفتاری و رفتاری امام رضا علیه السلام بیانگر شخصیت بی‌ظنیر آن حضرت برای انسان و به ویژه کودکان است. کنش‌هایی که گویای سخاوت، کرامت، دیانت، رحمت، عطوفت، بصیرت و آگاهی است و مجموعه این عوامل مستقیم یا غیر مستقیم می‌تواند پرورش دهنده یک ذهن مطلوب گردد. به طور کلی نشانه‌شناسی ادبی شخصیت باعث شناخته شدن ریشه‌های عمیق یک شخصیت می‌گردد و این امر زمانی محقق می‌شود که صفات رضوی و کارکردهای آن بتواند به خوبی پرده از اسرارش بردارد و همگان با دیدی باز از آن بهره‌گیرند.

۲-۴-۲. شخصیت امام رضا (علیه السلام) به مثابه مدلول در «هاچین و واچین»

شخصیت و ویژگی‌های آن نقشی حیاتی در ترانه‌های کودکانه با هدف رشد کودک ایفا می‌کند؛ چنانکه داوری زمینه رشد فکری و تربیتی کودک و نوجوان را با بهره‌گیری از شخصیت امام رضا (علیه السلام) در صفات و نشانه‌هایی مانند بخشش، فداکاری، محبت، کرامت و شفاعت فراهم کرده و توانسته است، احساسات لطیف کودکی را با زبانی نرم و زیبا در ادب شفاهی نشان دهد؛ همچنین وی اثرپذیری تربیتی اخلاقی کودک را از سیره و سیمای امام رضا (علیه السلام) به تصویر کشیده و الگوی مطلوبی ارائه داده است.

۲-۴-۲-۱. بخشش امام رضا (علیه السلام)

داوری بخشش و مهربانی امام رضا (علیه السلام) را با زبانی کودکانه سروده که رویکردی خداپاوارانه در این عاطفه رضوی دارد. «نیکی و بخشش امام (علیه السلام) برای این نیست که دوستی دیگران را به دست آورد و آنان را به جانب خود بکشاند، بلکه به اعتبار این است که کرم و بخشش، خوبی پسندیده است که انسان را به پروردگارش نزدیک می‌سازد» (فضل‌الله، ۱۳۷۹: ۶۸). شاعر بخشش امام (علیه السلام) را در واژگانی گرم و عامیانه چون «خیلی هوامو داره»، «جاش توی آسمونه» سروده است: «انوره و منوره / امام رضا چه جوهره؟ / بزرگ و مهربونه / جاش توی آسمونه / خواب نداره، بیداره / خیلی هوام و داره» (داوری، ۱۳۹۵: ۴). بر این اساس، شاعر سیمای غیر قابل وصف امام رضا (علیه السلام) را با این هدف که دریافت حقیقت اوصاف رضوی برای ما قابل درک نیست، اما حسب نیاز تلاش خواهیم کرد تا ذهن خود را به فهم اوصافش نزدیک کنیم، در پرسشی هنری مطرح کرده است. داوری ذهن کودک و نوجوان را درگیر پرسش از شخصیت حضرت کرده و بلافاصله در پی پاسخ به ذهن آماده وی برمی‌آید و به وی پاسخ می‌دهد که حضرت جایگاهی متعالی دارد؛ مهربان است، پیوسته بیدار و بهره‌مند از علم لدنی و آن سری است و مراقب و حامی مستحکمی برای کودکان است. بر این اساس، شاعر حضور مداوم امام رضا (علیه السلام) را در نشانه‌های «بیداری» و «هوای کسی را داشتن» برای کودکان باورپذیر کرده است.

کودکان احساس دل‌تنگی را از روی علاقه مفرط به دیگران درک می‌کنند؛ چنانکه شاعر دل‌تنگی‌های وی را با بهره‌گیری از نشانه‌گنبد طلائی حضرت که خانه مألوف قلب‌های عاشقان و گشایش‌گره از کار آنان است، با زبان عامه برای مخاطب تصریح کرده و در ترانه‌هایش به تصویر کشیده است. چون امام رضا (علیه السلام) منشأ خیرات و واسطه روزی کائنات نزد خداوند است، داوری تلاش کرده، ذهن کودک را با پرسشی ترغیب کند تا پاسخ را با ذکاوت بیشتری از وی دریابد. شاعر دل‌تنگی کودک را با داوری از امام رضا (علیه السلام) مرتبط می‌داند و لحنی عامیانه را در ترانه‌هایش برگزیده تا بتواند کودک را تحت تأثیر سخنان خویش قرار دهد: «دوو دوو افن دوو / امام رضا خونه‌ش کو؟ / خونه‌ش توی مشهده / پشت بومش گنبده / وقتی دلم تنگ می‌شه / می‌رم خونه‌ش همیشه» (همان: ۵) و ویژگی‌های امام رضا (علیه السلام) را بدین هدف برشمرده است.

بخشش امام رضا (علیه السلام) به عنوان یک نشانه برای الگوگیری کودک آمده و شاعر این نشانه را با عملکرد «دارم دو تا گوشواره» نمایش داده که نشان دهنده تمام‌داری یک کودک است. داوری تلاش می‌کند اثرپذیری کودک را از الگوی سیمای امام رضا (علیه السلام) با استفاده از الفظی مانند «می‌ندازم اونو فردا / توی ضریح آقا» به نمایش بگذارد. الگوپذیری از شخصیت امام (علیه السلام) و صفت بخشش و کرامت ایشان ذهن کودک را درگیر کرده است: اقاره و مقاره / دارم دو تا گوشواره / گوشواره‌هام قشنگه / نگینش آبی رنگه / می‌ندازم اونو فردا / توی ضریح آقا (داوری، ۱۳۹۵: ۸). لطف همگانی امام رضا (علیه السلام) و رحمت عام حضرت دیگر صفتی است که شاعر آن را با زبان عامه بیان کرده است: «روشن شدن چراغا / مارو می‌بینه آقا» (همان: ۱۰). این نشانه لطف و عاطفه عمومی حضرت است.

۲-۴-۲. سنت نامه‌نگاری با امام رضا (علیه السلام)

باور عامیانه یک پدیده روحی-اجتماعی است که معلول زندگی آدمی و عکس‌العمل وی در مقابله و جدال با طبیعت و محیط اسرارآمیز پیرامون وی است. آدمی آن‌گاه که نمی‌توانست رابطه منطقی بین حوادث و پدیده‌های خارق‌العاده بیابد، برای رهایی از آن به ذکر اوراد و نجواها می‌پرداخت تا بدین ترتیب مصیبت‌ها را کاهش دهد (اله‌امی،

۱۳۸۵: ۱۰۴). سنت نامه نوشتن و شرح احوال به یکی از شخصیت‌های مذهبی امروزه توجه بسیاری از مردم را به خویش جلب کرده است. نامه‌نگاری به محضر امام رضا (علیه السلام) برای یاری جستن و سازندگی روحی و معنوی است. درخواستی که قلبی، لفظی یا کتبی و راهی برای ارتباط با حضرت است که بیشتر در گرفتاری‌ها و بیان حاجات کاربرد دارد و نشانه‌ای از لطف امام (علیه السلام) به عنوان محرم اسرار مردم است. شاعر از نشانه‌های «هر چی که تو نامه بود» و «اون می خونه زود زود»، بهره برده و صفت عالم و آگاه بودن آل محمد (علیهم السلام) را که ویژگی برجسته سیمای امام رضا (علیه السلام) است، در شعرش آورده تا مخاطب (کودک و نوجوان) آمادگی دریافت و فهم این ویژگی رضوی را داشته باشد؛ در واقع شاعر با استفاده از نشانه کردن این باور عامیانه توانسته است ذهن کودک را متوجه شخصیتی صاحب کرامت کند که از راز دل‌ها آگاه است: تو نامه چی نوشتی؟ / بندازش اون و این جا / توی ضریح آقا / هر چی که تو نامه بود / اون می خونه زود زود» (همان: ۱۳).

۲-۴-۳. تحلیل کنش‌های گفتاری و رفتاری امام رضا (علیه السلام) در «هاچین و واچین»

یکی از اهداف آفرینندگان ادب کودک و نوجوان، معرفی الگویی مناسب از شخصیت‌های دینی و ملی با زبان هنر و بهره‌مند از جذابیت‌های شاعرانه برای شناخت کودکان و نوجوانان از منش‌های اخلاقی، کنش‌های رفتاری، راه و روش صحیح زندگی، اندیشه و تفکر است، چون کودکان و نوجوانان در سنین کودکی از ویژگی‌های ذهنی و روحی محدودی بهره‌مند هستند که پژواک اندیشه‌های ساده آنان است و این فضای ذهنی آمادگی بیشتری برای یادگیری آموزه‌های تعلیمی دارد (فضل‌الله، ۱۳۷۹: ۱۳۵). بنابراین، کنش‌های گفتاری و رفتاری و سیمای عملی و حکمت اخلاقی امام رضا (علیه السلام) همواره منشأ زلالی برای کودکان بوده که در «هاچین و واچین» زهرا داوری تبلور یافته است و می‌توان شناختی درست و دقیق از شخصیت حضرت با استفاده از نشانه‌شناختی شخصیت و نیز واقعیت داستان‌های رضوی در هاچین و واچین به دست آورد.

۲-۴-۳-۱. کنش گفتاری

کنش‌های گفتاری همانند یک روش قراردادی برای بیان و تحقق نیت‌هاست و فیلسوفان بر این باورند که یکی از کاربردهای زبان، بازنمایی جهان است؛ یعنی نشان دهد که چه هست و چه نیست. بر این اساس، شناخت و معرفی حقیقت مفهوم مرکزی فلسفه زبان است و در چنین مواردی، گفتن برابر با کنش است، چون گوینده با بر زبان آوردن هر جمله کاری انجام می‌دهد (زرقانی، ۱۳۹۱: ۶۳). بنابراین، گفت‌وگوهای مکرر کودک با امام رضا (علیه السلام) و بیان احساسات پاک کودکانه نسبت به حضرت در ترانه‌های دآوری نشانه شخصیت متعالی و وارسته‌ای است که کودک چنان الگویی ارزشمند برای رشد تربیتی و مذهبی خود برگزیده است. در واقع گفت‌وگوهای ذهنی کودک با امام رضا (علیه السلام) بیانگر کنش گفتاری وی است که کودک در این گفت‌وگوها نقش امام (علیه السلام) را در تصمیم‌گیری‌های خویش بی‌تأثیر نمی‌داند. شاعر با نشانه‌هایی چون «کفش‌های من جدید»، «نشون می‌دم به آقا» سعی داشته الگوگیری کودک را از یک شخصیت مهربان و حامی به تصویر کشد: کفشای من جدید / بابام برام خریده / می‌رم حرم با اونا / نشون می‌دم به آقا (دآوری، ۱۳۹۵: ۱۲).

گاهی افراد برای تحقق آرزوها و حاجات خود نذری می‌دهند و نذری یک نشانه دینی است که در ترانه‌های دآوری نشانه هدیه و پیشکش به یک شخصیت مقدس است، چون نذر به معنی عهد و پیمان و چیزی یا کاری بر خویشتن واجب کردن است که نقدی یا جنسی به نیت حاجت روا شدن به زاهدی یا سیدی یا به تربت کسی از اولیا و ائمه پیشکش می‌کنند (دهخدا، ۱۳۷۷، ۱۹۸۰۵) و یکی از نموده‌های عینی نذر در فرهنگ عامه، نذر کردن به آستان مبارک امام رضا (علیه السلام) است که دآوری با نشانه کردن «نذر کردن بعبعی» یک رسم کهن را بیان می‌کند که کودک با تکیه بر اعتقاد فطری مذهبی خود بعبعی را نذر امام رضا (علیه السلام) کرده و با شیرین‌زبانی خواستار جلب محبت حضرت است: «هلبله و ملیله / بعبعی کجاست؟ / طویله / چاق شده، دنبه داره / شکم قلنبه داره / بهش می‌گم: حنایی! / نذر امام رضایی» (دآوری، ۱۳۹۵: ۱۰).

هنگام طلب حاجت، بستن چیزی به ضریح امام معصوم (علیه السلام) را دخیل بستن گویند که مراد همان توسل به امام (علیه السلام) برای شفاعت است تا خداوند حاجت خواهنده را برآورده سازد. شکل‌های دخیل بستن در باورهای عامه متفاوت است و به آداب و رسوم هر قوم و عاطفه فردی آن‌ها بستگی دارد. وقتی صحن عتیق (انقلاب) در دوره صفویه با طرح شیخ بهایی ساخته شد، ملامحسن فیض کاشانی حکیم، فیلسوف، عارف و شاعر پیشنهاد داد، برای کسانی که به هر دلیل نمی‌توانند وارد حرم شوند، کنار ضریح فضایی طراحی شود که بتوانند در نزدیک‌ترین فاصله از ضریح بایستند و ضریح امام رضا (علیه السلام) را ببینند و زیارت‌نامه بخوانند. بنابراین در محلی که مشرف به ضریح مطهر بود، پنجره‌های فولادی نصب شد که از آن پس به «پنجره فولاد» معروف شد (جعفریان، ۱۳۷۰: ۱۲۳)، پنجره‌ای که نماد کرامت و نشانه باز کردن گره‌های بسته زندگی زائران است و عامه مردم به آن دخیل می‌بندند.

ماجرای پنجره فولاد و دخیل بستن به ضریح امام رضا (علیه السلام) نشانه‌ای از کنش گفتاری است. این نشانه از آموزه‌های دینی و مذهبی در شریعت اسلامی و مذهب شیعه نشانه توسل به معصومین (علیهم السلام) است که داوری پنجره فولاد را که نشانه حاجت‌روایی نیازمندان است، در ترانه‌های خود آورده و بر اساس این باور، ذهن کودک را با تکیه بر نشانه‌های «پنجره فولاد قشنگ» و «گاهی بهش واسه شفا / طناب می‌بندن آدما» به حاجت گرفتن از کرامت رضوی معطوف کرده است: «الک، دولک، الاکلنگ / پنجره فولاد قشنگ / مثل ضریح، طلایی یه / بوی گلابش عالیه / گاهی بهش واسه شفا / طناب می‌بندن آدما» (داوری، ۱۳۹۵: ۱۱).

نقاره نواختن از قدیم در آستان مقدس امام رضا (علیه السلام) معمول بوده است، اما اینکه از چه زمانی آغاز شده و به صورت يك سنت درآمد، موضوع دیگری است. نقاره نوعی نشانه و گفت‌وگوی امام (علیه السلام) با زائران است که آنان را به کرامت دینی و مذهبی رهنمون می‌سازد: «اقاره و مقاره / باز صدای نقاره / کاشکی برم اون بالا / کنار اون خادما / وقت اذان زود زود / بگم: دودود دودود دود» (همان: ۹). واژه‌های «اقاره و مقاره» زمینه گفتن «نقاره» و شنیدن صدای آن را فراهم کرده و نشانه‌های «صدای نقاره» بیداری و آگاهی بخشی، «برم اون بالا»

نشانه عروج طلبی، «کنار خادما» نشانه تواضع عزتمند، وقت اذان نشانه گزینش بهترین زمانی برای صفای روح و «دودود دودود دود» نام آواهایی است که صدای نقاره و تلاش دوباره برای نصایح حضرت را در گوش تداعی می‌کند.

زیارت از مناسک مذهبی و دینی است. «اگر حتی یک روایت در فضیلت زیارت معصومان علیهم‌السلام صادر نشده بود، ادب در برابر آنان، مومنان را وامی‌داشت تا به زیارت حرم مطهرشان مشرف شوند و افزون بر عرض ارادت و شیفتگی خود از دریای معنویت بی‌بدیل و ناپیداگرانه آن‌ها جرعه‌ها نوشند و روح خود را با نزدیک ساختن به آن ارواح بلند و بی‌نظیر شاداب سازند» (حسینی، ۱۳۸۶: ۲۰). معنای عام زیارت «سفر به اماکن مقدس به قصد کسب فضیلت معنوی، استغفار یا شکرگزاری» (برنز، ۱۳۸۵: ۴۲) است. داوری نمادین که داوری تلاش کرده خوشحالی یک کودک را از زیارت در نشانه‌ای از کنش گفتاری توصیف کند: «پوتی پوتی پوتی، پنبه / می‌رم حرم چهارشنبه / چه روزی می‌شه؟ فردا / سرش شلوغه آقا / شلوغ واسه چی می‌شه؟ / روز زیارتی شه» (داوری، ۱۳۹۵: ۱۲). شاعر نشانه‌های گفتاری زیارت را چنان آورده که بتواند در یک‌ایک واژه‌ها، عاطفه شادی و نشاط کودک را مطرح کند تا سیمای حضرت را با این حس شادی در ذهن مخاطب (کودک) جای دهد. داوری سیمای امام رضا علیه‌السلام را با بهره‌گیری از زبان نمادین شعرش برای کودک تشنه معرفت چنان زیبا سروده است که کودک و نوجوان با ویژگی‌های رحمانی و انسانی حضرت پیوندی عمیق برقرار سازد.

۲-۴-۳-۲. کنش‌های رفتاری

کنش‌های رفتاری یک شخصیت می‌تواند از عناصر برجسته اثرگذار بر رویکرد شکل‌گیری داستان، شعر و روایت باشد؛ چنانکه داوری کنش‌های رفتاری کودک را با اثرپذیری از شخصیت امام رضا علیه‌السلام با زبانی عامیانه و پرشور در ترانه‌های کودکانه خود اغلب با پرسشی آورده و سپس خود به آن پاسخ داده است. محبت و بخشش امام رضا علیه‌السلام از مشخصه‌های اصلی آن حضرت است که شاعر آن را از زبان کودک سروده و چنان سمبلی برای بزرگسالان، کودکان و نوجوانان با بیانی بلاغی آورده و مخاطب آن را به

عنوان الگویی برجسته پذیرفته است. شاعر مهربانی و اجابت دعای امام رضا (علیه السلام) را با تأکید بر نشانه‌های «نامه نوشتن» و پاسخ گرفتن زائران در ترانه‌هایش سروده است که کنش رفتاری حضرت را تبیین کرده و بر لطف بی‌کرانش تأکید می‌کند: هر چپی که تو نامه بود / اون می‌خونه زود زود (همان: ۱۳) و نیز: افاره و مقاره / دارم دو تا گوشواره / گوشواره‌هام قشنگه / نگینش آبی رنگه / می‌ندازم اون و فردا / توی ضریح آقا (همان: ۸).

وجود مبارک امام رضا (علیه السلام) پر خیر و برکت است و زوج‌های جوان برای داشتن زندگی خوب، مراسم عقد خویش و زندگی مشترک خود را در بارگاه مقدس رضوی برگزار می‌کنند و داوری این رویکرد را در زاویه نگاه ریزبین خود دیده است: «السون و ولسون / خوش به حال خواهر جون / عروسی کرده این جا / پیش ضریح آقا / منم مٹ خواهرم / عروس می‌شم تو حرم» (همان: ۱۵). رویکرد نشانه‌معناشناسی نشانه‌های این مصرع‌ها گواهی بر مهربانی حضرت در پذیرش مهمانان و پذیرایی از آنان با رایحه روح‌نواز مهربانی است که کودک در آرزوی دریافت آن است و مایل است که جشن عروسی‌اش را در جوار بارگاه رضوی بگیرد تا خوشبخت و سعادت‌مند شود.

۳. نتیجه‌گیری

شخصیت امام رضا (علیه السلام) الگویی متعالی برای کودکان است و الگوی هامون که دارای مؤلفه‌های مانند: نام، توصیف‌ها، کنش‌های رفتاری (کارکرد بازیگرانه) و کنش‌های گفتاری است، نشانه‌شناسی ادبی شخصیت را مطرح کرده تا سیمای شخصیت را در گونه‌های ادبی تبیین کند. پژوهش‌پیش روی از الگوی هامون بهره گرفته و سیره و سیمای امام رضا (علیه السلام) را در ترانه‌های زهرا داوری کاویده است؛ شخصیت امام رضا (علیه السلام) از دو جهت دال و مدلول با تکیه بر الگوی هامون در ترانه‌های داوری بررسی شده است؛ چنانکه صفات امام رضا (علیه السلام) از جهت دال یعنی نام‌شناسی نشانه هم‌گامی نام حضرت با شخصیت والای ایشان و هماهنگی با عشق، شفاعت، کرامت، محبت و رضایت است و عمق شخصیت مهربانش با شناساندن نام و برنامه‌ش برای کودکان تبیین شده است.

کنش‌های گفتاری و رفتاری که کودک از شخصیت امام رضا (علیه السلام) وام گرفته، نشانه احساسات درونی وی است و نشانه‌های الگویی در ترانه‌های رضوی داوری چون: «ما رو می‌بینه آقا»، «نشون می‌دم به آقا» و ... نشانه عشق خالصانه کودک به الگوی بخشش و صاحب کرامت خویش است. داوری با استفاده از ترانه‌های کودکانه رضوی توانسته است، شخصیت والای امام (علیه السلام) را با زبانی صمیمی معرفی کند؛ چنانکه کنش رفتاری و گفتاری امام رضا (علیه السلام) از زاویه مدلول مبین شخصیت حضرت است؛ یعنی کنش رفتاری حضرت شخصیت رؤف، دلسوز و نیز کرامت و شفاعت ایشان را توصیف می‌کند. بنابراین، مهم‌ترین دستاورد نشانه‌شناسی شخصیت امام رضا (علیه السلام) در ترانه‌های زهرا داوری شناخت بصیرت عمیق حضرت چنان الگویی متعالی در رشد شخصیت دینی و تربیتی کودکان است. شاعر ساحت‌های اخلاقی و گفتاری مناسبی را با استفاده از کنش‌های رفتاری و گفتاری شخصیت امام رضا (علیه السلام) برای کودک مهیا کرده تا کودک با استفاده از این الگوی مطلوب به تربیت اخلاقی و مذهبی برسد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸). *عیون/ اخبار الرضا*. ج ۲. قم: مطبعه الاسلامیه.
- احمدی، بابک. (۱۳۷۵). *ساختار و تاویل متن*. ج ۱. چاپ سوم. تهران: مرکز.
- اخوت، احمد. (۱۳۷۱). *دستور زبان داستان*. اصفهان: فردا.
- الهامی، فاطمه. (۱۳۸۵). «انعکاس باورهای عامیانه و عقاید خرافی در شعر». *بیک نور*. دوره ۵. ش ۳. صص: ۱۰۴-۱۱۴.
- استون، الین و ساوانا، جرج. (۱۳۸۲). «نشانه‌شناسی شخصیت». مترجم: داوود زینلو. *مجله هنر*. ش ۵۵. صص: ۴۸-۶۳.
- اسدی، سعید و فرهنگ، فرید. (۱۳۸۹). «نشانه‌شناسی نام شخصیت‌های نمایشی در نمایش‌نامه مرگ فروشنده». *نشریه هنرهای زیبا- هنرهای نمایشی و موسیقی*. ش ۳۹. صص: ۱۳-۲۳.
- بابلی، کورش. (۱۳۸۸). «نقش امام رضا (علیه السلام) در فرهنگ و تمدن تشیع و ایران». *مجله پیام*. ش ۹۸. صص: ۱۳۲-۱۵۱.
- برنز، پیتر. (۱۳۸۵). *درآمدی بر مردم‌شناسی گردشگری*. ترجمه هاجر هوشمند. چاپ دوم. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری
- جعفریان، رسول. (۱۳۷۰). *دین و سیاست در دوره صفوی*. قم: انصاریان.
- حسینی، سیدعلی. (۱۳۸۶). «فرهنگ و ارزش / فضیلت و پاداش زیارت امام رضا علیه السلام». *مجله فرهنگ جهاد*. ش ۴۹. صص: ۲۰-۴۳.
- حمداوی، جمیل. (۲۰۱۵). *الاتجاهات السیمیوطیقیة*. بیروت: المنظمه العربیة للترجمه.
- داوری، زهرا. (۱۳۹۵). *هاچین و واچین*. مشهد: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام).
- _____ (۱۳۹۵). *خبرگزاری فرهنگ رضوی*. مصاحبه (۱۳۹۵/۸/۲۹).
- دینه سن، آنه ماری. (۱۳۸۰). *درآمدی بر نشانه‌شناسی*. ترجمه مظفر قهرمان. آبادان: پرسش.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. ج ۱۶. زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی. تهران: دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۸۷). *ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن*. ترجمه و تحقیق همراه با تفسیر لغوی و ادبی قرآن از غلامرضا خسروی حسینی. تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه.
- زرقانی، سیدمهدی؛ اخلاقی، الهام. (۱۳۹۱). «تحلیل زائر شطح بر اساس نظریه کنش گفتار». *فصلنامه ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء*. س سوم. ش ۶. صص: ۶۲-۸۰.
- سیدرضایی، طاهره؛ حسینی، طاهره. (۱۳۹۰). «تجلی خدا در شعر کودک و نوجوان». *کتاب ماه کودک و نوجوان*. س پانزدهم. ش ۱۷۱. صص: ۷۹-۸۸.
- شرف‌شاهی، کامران. (۱۳۹۴). «نقش و جایگاه شعر کودک و نوجوان رضوی». *روزنامه اطلاعات*. ۹۴/۵/۲۸.
- طاهری‌نیا، علی‌باقر؛ حیدری، زهره. (۱۳۹۳). «ساختار نشانه‌ای شخصیت حضرت مریم (علیها السلام) در قرآن کریم». *فصلنامه لسان مبین* (پژوهش ادب عربی). س پنجم. ش ۱۵. صص: ۴۵-۶۴.
- عامری، محمدعلی و دیگران. (۱۳۹۵). «نشانه‌شناسی ادبی شخصیت فرعون در قرآن کریم». *فصلنامه پژوهش‌های ادبی- قرآنی*. س چهارم. ش ۲. صص: ۱۶۴-۱۶۵.
- عطائی، محمدرضا. (۱۳۹۲). *امام رضا (علیه السلام) در آثار دانشمندان اهل سنت*. چاپ سوم. مشهد: به نشر

- عیاشی، منذر. (۱۴۲۹ق). *العلاماتیه و علم النص*. دمشق: دارالمحبه.
- فضل الله، محمدرضا. (۱۳۷۹). «درآمدی بر تربیت دینی با توجه به پیشرفت ادراکات دینی در کودکان و نوجوانان». در *تربیت اسلامی و پژوهش تربیت دینی*. به کوشش محمدعلی حاجی ده‌آبادی و علیرضا صادق‌زاده قمصری. تهیه و تنظیم مرکز مطالعات تربیت اسلامی وابسته به معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش. تهران: تربیت: ۱۲۳-۱۴۲.
- محمدی رفیع، شایا. (۱۳۸۴). «شخصیت‌پردازی در شعر کودک». کتاب ماه کودک و نوجوان. ش ۹۹. صص: ۵۵-۶۲.
- نراقی، ملاحمد. (۱۳۷۱). *معراج السعاده*. ج ۱. تهران: هجرت.
- هامون، فیلیپ. (۱۹۹۰). *سمیولوژیة الشخصیات الروائیة*. ترجمه سعید بنگراد. (د، ط). المغرب: دارالکلام.
- هیئت، محمدامین. (۱۳۹۰). *اخلاق اسلامی*. ج ۱. تهران: دارالانصار.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی